

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 3•2023

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Норвезький інститут у Римі Університету в Осло, Великобританія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ІВАНЧИК А. І., професор, Французький національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВІЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬСЬ Й., професор, доктор хаб., Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ХОХОРОВСКИ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 3•2023

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany
BRAUND D., Professor, Dr. Hab., University of Exeter, UK
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
IVANTCHIK A. I., Professor, National Centre for Scientific Research of France, France
FORNASIER J., Professor, Dr. Hab., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Norwegian Institute in Rome, University of Oslo, Great Britain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

PALMER R., FOWLER M., KARIAKA O. V., WARD V. An Archaeological Landscape Survey of 6600 km² of Cherkasy Oblast, Ukraine, Using Open-source Satellite Images: First Report

BUISKYKH A. V. FORNASIER J., KUZMISHCHEV O. H. East Greek and Corinthian Pottery from the So-called Olbian Suburb (Excavations 2015—2021)

ТЕСЛЕНКО І. Б., МИРОНЕНКО Л. В. Кераміка середньовічного Білгорода: візантійський посуд із розкопок Л. Д. Дмитрова та А. І. Фурманської

Articles

5 ПАЛМЕР Р., ФОУЛЕР М., КАРЯКА О. В., ВАРД В. Археологічна ландшафтна розвідка 6600 км² у Черкаській обл. України, з використанням супутникових знімків відкритих джерел: перший звіт

21 БУЙСЬКИХ А. В., ФОРНАСЬЄ Й., КУЗЬМИЩЕВ О. Г. Східногрецька та коринфська кераміка з ольвійського передмістя (розкопки 2015—2021 рр.)

45 TESLENKO I. B., MYRONENKO L. V. Ceramics of Medieval Bilhorod: Byzantine Ware from the Excavations of L. D. Dmytrov and A. I. Furmanska

Публікації археологічного матеріалу

РЕЙДА Р. М., ГЕЙКО А. В., САПЕГІН С. В. Жіноче поховання черняхівської культури з червонолаковим глеком провінційного римського виробництва з Шишацького могильника

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Я. В. Прикраси кола Мартинівки серед матеріалів салтівської культури: аналіз даних

МОЦЯ О. П., СКОРОХОД В. М., ЖИГОЛА, Ю. М. СИТИЙ В. С. Дослідження на передгородді в Чернігові у 2022 р.

Publication of Archaeological Material

72 REIDA R. M., HEIKO A. V., SAPIEHIN S. V. Female Burial of Cherniakhiv Culture with a Red Slip Jar of Provincial Roman Production from the Shyshaky Cemetery

90 VOLODARETS-URBANOVYCH Ya. V. Jewellery of the Martynivka Circle among Materials of Saltiv Culture: Data Analysis

109 MOTSIA O. P., SKOROKHOD V. M., ZHYHOLA V. S., SYTYI Yu. M. Research at the suburbs in Chernihiv in 2022

До історії стародавнього виробництва

On the History of Ancient Crafts

БУЦЬКИЙ І. М., ЮРЧЕНКО А. В., КОРОХІНА А. В. Балка Канцерка: деякі технологічні аспекти виробництва посуду

123 BUTSKYI I. M., YURCHENKO A. V., KOROKHINA A. V. Balka Kantserka: Technological Aspects of Pottery Production

Історія науки

History of Science

ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. О. Листи К. К. Косцюшка-валужинича до К. В. Болсуновського (за матеріалами наукового архіву Національного музею історії України)

139 POPELNYTSKA O. O. Letters of K. K. Kościuszko-Waluszyński to K. V. Bolsunovskiyi (According to the Scientific Archive of the National Museum of the History of Ukraine)

ЛИСТИ К.К. КОСЦЮШКА-ВАЛЮЖИНИЧА ДО К. В. БОЛСУНОВСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОГО АРХІВУ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

У статті розглянуто два листи К. К. Косцюшка-Валюжинича до К. В. Болсуновського, що висвітлюють окремі аспекти археологічного вивчення Херсонеса в 1902 р.

Ключові слова: К. К. Косцюшко-Валюжинич, К. В. Болсуновський, Національний музей історії України, Національний заповідник «Херсонес Таврійський», археологія, архіви.

Метою публікації є введення до наукового обігу двох епістолярних джерел, важливих як при вивченні окремих аспектів становлення вітчизняної археологічної науки (археологічне вивчення Херсонеса на початку ХХ ст.), так і особистих стосунків відомих наукових діячів Києва К. В. Болсуновського та Севастополя К. К. Косцюшка-Валюжинича.

Біографію К. К. Косцюшка-Валюжинича (рис. 1) і його діяльність на посаді директора Музею Херсонеса вивчали дослідники Л. О. Гриненко (Гриненко 2014), Т. В. Діанова та Н. В. Красовська (Діанова, Красовська 2009, с. 72-86), В. В. Каліновський (Калиновский 2017, с. 67-77), А. І. Романчук (Романчук 1991, с. 111-121; 2008, с. 495-496), С. Б. Сорочан (Сорочан 2010, с. 120-121), ін. (Шевченко, Тарасенко 2007, с. 4-7). Проте досі не створено дослідження, присвяченого епістолярній спадщині К. К. Косцюшка-Валюжинича, зокрема його листуванню з київськими дослідниками античних старожитностей.

Новизна та актуальність дослідження полягають у тому, що в ньому вперше висвітлено професійні та особисті контакти представників київської наукової спільноти з кримським до-

Рис. 1. К. К. Косцюшко-Валюжинич

Fig. 1. K. K. Kościuszko-Waluszyński

слідником К. К. Косцюшком-Валюжиничем на ниві вивчення археології та нумізматики.

У Науковому архіві Національного музею історії України (далі — НМУ) у фонді 4 зберігаються два листи першого директора Херсонеського музею¹ К. К. Косцюшка-Валюжинича до К. В. Болсуновського, датовані 12 вересня та 12 грудня 1902 р. (листи, адресовані

* ПОПЕЛЬНИЦЬКА Олена Олексіївна — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного музею історії України, ORCID: 0000-0002-2719-2503, elenac503@gmail.com

¹ Національний заповідник «Херсонес Таврійський» розташований на території м. Севастополь (АР Крим) і включений до переліку об'єктів Всесвітнього спадку ЮНЕСКО.

С. Л. Дроздову, 70, 70зв, 71, 71зв, 72, 72зв., 73, 73зв.).

Із публікації А. І. Романчук відомо, що в особовому фонді К. К. Косцюшка-Валюжинича в науково-архівному відділі заповідника «Херсонес Таврійський» зберігаються листи К. В. Болсуновського та К. К. Косцюшка-Валюжинича за 1890—1904 рр. (Романчук 2008, с. 495-496). Отже, листування двох науковців тривало майже п'ятнадцять років. У листі, написаному приблизно 1903 р. та опублікованому А. І. Романчук (Романчук 2008, с. 495-496), К. К. Косцюшко-Валюжинич пише К. В. Болсуновському: «Сердечна Вам подяка за добру пам'ять про мене та надсилання твору М. Я. Енгеля "Російська Помпея"². Студія ця надзвичайно цікава тим, що автор намагається підсумувати Вашу багаторічну працю [з вивчення Херсонеса. — О. П.]; написана вона, проте, белетристично. Очевидно, автор прагнув популяризувати наукові питання, пов'язані з історією Херсонеса. Ну, й за це подяка! <...> Ви зараз перебуваєте у більш сприятливих умовах, і я сердечно радію Вашим успіхам. Прийде час, коли усі дадуть гідну оцінку Вашим працям, створеним для історії нашого краю та батьківщини».³

Напевно, К. К. Косцюшко-Валюжинич консультувався з К. В. Болсуновським із питань атрибуції нумізматичних знахідок, виявлених у Херсонесі. Адже, згідно з методикою тогочасних археологічних досліджень, саме нумізматичні матеріали відігравали одну з вирішальних ролей у визначенні часу спорудження виявлених будівель та інших археологічних об'єктів (Сорочан 2010, с. 122).

Автор згаданого листа Карл Казимирович Косцюшко-Валюжинич (1847—1907) народився на території Білорусі у дворянській родині, був інженером за фахом. Із 1879 р. К. К. Косцюшко-Валюжинич мешкав у Севастополі, оскільки хворів на сухоти і був змушений жити у сприятливих кліматичних умовах, якими славилось південне узбережжя Криму. Мешкаючи у Севастополі, К. К. Косцюшко-Валюжинич захопився дослідженням історії та археології Криму і став членом Одеського товариства історії та старожитностей. Саме за рекоменда-

цією Одеського товариства К. К. Косцюшко-Валюжинич із 1888 р. за дорученням Імператорської археологічної комісії майже 20 років здійснював археологічне вивчення Херсонеса: його житлової забудови, вуличної мережі, ремісничих майстерень, громадських будівель, храмових споруд, водогону та міських укріплень античного й середньовічного міста (Романчук 1991, с. 113-114, 120).

З 1851 р. на території давнього Херсонеса діяв монастир, за ініціативою керівництва якого тут проводились аматорські розкопки, метою яких було виявлення християнських старожитностей. Виявлені знахідки зберігались у монастирському музеї, створеному 1859 р. З 1870-х рр. на території Херсонеса археологічні дослідження проводило також Одеське товариство історії та старожитностей, яке виявлені християнські знахідки передавало до монастирського музею, а знахідки дохристиянського часу — до Одеського міського музею старожитностей (Каліновський 2011, с. 8). Із 1888 р. проводити археологічні дослідження на території Херсонеса мала право лише Імператорська археологічна комісія, представником якої був К. К. Косцюшко-Валюжинич. У 1892 р. учений заснував у Херсонесі музей, який мав назву «Склад місцевих старожитностей»: у будівлі, спеціально для цього спорудженій на березі Карантинної бухти, експонувались знахідки, виявлені під час розкопок починаючи з 1888 р.

У листі до К. В. Болсуновського, датованому 12 вересня 1902 р., К. К. Косцюшко-Валюжинич згадує про плани спорудити новий будинок музею, обрання місця будівництва, проведення обмірів на місцевості, складання планів майбутнього музею та кошторису його будівництва.

К. К. Косцюшко-Валюжинич прагнув об'єднати у стінах Херсонеського музею всі археологічні артефакти, виявлені на території Херсонеса в другій половині XIX ст. Проте адміністрація Херсонеського монастиря відмовилась передати К. К. Косцюшку-Валюжиничу археологічні знахідки з монастирського музею (Романчук 1991, с. 118; 2008, с. 22-25, 497-499, 507; Калиновский 2017, с. 67-68). Про свої складні стосунки з керівництвом Херсонеського монастиря К. К. Косцюшко-Валюжинич згадував у листі до К. В. Болсуновського, датованому 12 грудня 1902 р.

Змінити ситуацію на краще допоміг випадок. 18 вересня 1902 р. до Херсонеса завітав ро-

² Йдеться про книгу севастопольського краснорядця «Русская Помпея (Херсонес Таврический). Очерк археологических исследований. Заметки и впечатления» (1903).

³ Тут і далі переклад з російської О. Попельницької

сійський імператор Микола II, який уперше відвідав Херсонес у 1898 р. Слід віддати належне К. К. Косцюшко-Валюжиничу, який, знайомлячи поважних гостей із музейною експозицією, згадав слова відомого тогочасного авторитетного колекціонера Б. І. Ханенка⁴ про важливість першочергового вивчення старожитностей Херсонеса як джерела запозичення християнської культури. Користуючись нагодою, К. К. Косцюшко-Валюжинич ознайомив присутніх із двома проектами нової будівлі музею та, певно, зауважив необхідність експонування в новому музеї всіх знахідок із території Херсонеса, включно з тими, що зберігались у Херсонеському монастирі. Певно, промова директора Херсонеського музею справила гарне враження на російського монарха, оскільки надалі державне фінансування на утримання музею Херсонеса було значно збільшено, а також прийнято рішення про побудову нового приміщення музею Херсонеса, до якого, зокрема, передбачалось передати археологічні знахідки з Херсонеського монастиря (Романчук 2008, с. 30; Калиновский 2017, с. 69-70).

Про візит монаршої особи К. К. Косцюшко-Валюжинич повідомив у газеті «Крымский Вестник» та науковому часописі «Известия Таврической ученой архивной комиссии» (Калиновский 2017, с. 69), а також поінформував К. В. Болсуновського в листі від 12 грудня 1902 р. У цьому ж листі К. К. Косцюшко-Валюжинич оповів про свою перемогу у кількарічному протистоянні з адміністрацією Херсонеського монастиря після візиту російського царя, на якого він справив гарне враження як палкий ентузіаст археологічного вивчення Херсонеса. Отже, ценці нарешті дозволили К. К. Косцюшкові-Валюжиничу здійснювати археологічне вивчення території монастиря, чим той відразу ж скористався: упродовж двох місяців очолювані ним десять робітників проводили розкопки та виявили чимало цікавих знахідок.

Одержувач двох означених листів, що зберігаються в Науковому архіві НМІУ, Карл Васильович Болсуновський (1838—1924) був відомим нумізмом-експертом, знавцем античних монет (Міщук 2003, с. 182-183) (рис. 2). К. К. Косцюшко-Валюжинич та К. В. Болсуновський не лише листувались, а й зустрічалися. Про це свідчать рядки листа К. К. Косцюшка-Валюжинича до К. В. Болсуновського від 12 ве-

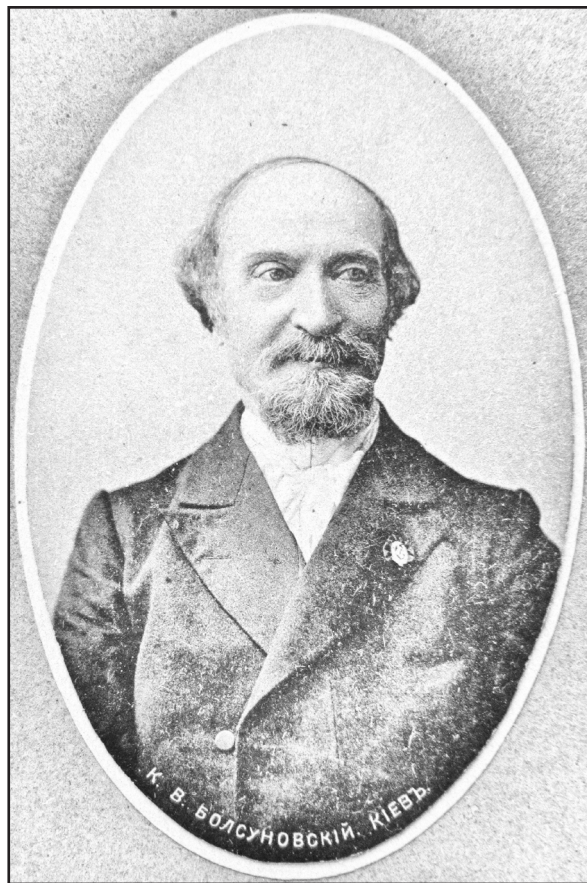

Рис. 2. К. В. Болсуновський

Fig. 2. K. V. Bolsunovskiy

ресня 1902 р.: «...буду дуже радий знову побачити Вас у Херсонесі».

К. В. Болсуновський міг познайомитись із К. К. Косцюшком-Валюжиничем під час одного зі своїх візитів до музею Херсонеса⁵. Можливо, спочатку вони обмінювались листами: перші листи К. В. Болсуновського до К. К. Косцюшка-Валюжинича, що зберігаються у науково-архівному відділі НЗ «Херсонес Таврійський», датовані 1890-ми рр. Можливо, пізніше відбулась їх особиста зустріч.

Імовірно, саме К. В. Болсуновський познайомив К. К. Косцюшка-Валюжинича з Б. І. Ханенком, із яким К. В. Болсуновський підтримував не лише професійні, а й дружні стосунки, про що свідчать листи й телеграми, що зберігаються в Науковому архіві НМІУ у фон-

⁴ Із яким К. К. Косцюшко-Валюжинич незадовго до того зустрівся в Херсонесі, про що йдеться у листі до К. В. Болсуновського за 12 вересня 1902 р.

⁵ Про свої поїздки до Криму, які він здійснював упродовж багатьох років для покращення здоров'я, К.В. Болсуновський згадує у листах до колекціонера старожитностей С. Л. Дроздова та київського нумізмата М. Г. Захаревича-Захарієвського, які зберігаються в Науковому архіві НМІУ.

ді К. В. Болсуновського. Із цієї кореспонденції стає відомо про спільні подорожі К. В. Болсуновського та Б. І. Ханенка здійснені з лікувальною метою. Певно, під час однієї з таких подорожей до Криму Б. І. Ханенко та К. В. Болсуновський відвідали Херсонський музей, де особисто написали відгуки у книзі відвідувачів (Діанова, Красовська 2009, с. 78).

Налагодженню дружніх стосунків між К. К. Косцюшком-Валюжиничем та Б. І. Ханенком, який колекціонував античні старожитності, сприяла єдність їхніх наукових інтересів. У листі від 12 грудня 1902 р. К. К. Косцюшко-Валюжинич згадує наявні у нього ілюстровані каталоги зібрання Б. І. Ханенка «Древности русские. Кресты и образки» («Старожитності російські. Хрести та образки») (1899) та п'ять випусків часопису «Древности Приднепровья» («Старожитності Придніпров'я») (1899—1902). У цих виданнях, зокрема, були опубліковані археологічні знахідки, що походили з античних міст Північного Причорномор'я⁶.

Про свої зустрічі з відомими київським колекціонером та меценатом Б. І. Ханенком (1849—1917) К. К. Косцюшко-Валюжинич згадує у листах до К. В. Болсуновського за 12 вересня та 12 грудня 1902 р.: «*Ви та Богдан Іванович справили на мене настільки гарне враження з першого моменту нашого знайомства...*».

Не виключено, що К. К. Косцюшко-Валюжинич до своєї особистої зустрічі з Б. І. Ханенком листувався з ним: у науково-архівному від-

⁶ Уже після написання в 1902 р. К. К. Косцюшком-Валюжиничем означеного листа — у 1907 р. вийшов друком 6-й том «Древностей Приднепровья и побережья Черного моря» («Старожитності Придніпров'я та узбережжя Чорного моря»), у якому опубліковано археологічні артефакти з колекції Б. І. Ханенка, що походять із Пантикапею, Ольвії тощо.

ділі НЗ «Херсонес Таврійський» зберігаються листи К. К. Косцюшко-Валюжинича до Київського музею старожитностей та мистецтв, головою наглядової ради якого був Б. І. Ханенко (Романчук 2008, с. 495-496).

Два листи відомого дослідника археології Херсонеса К. К. Косцюшка-Валюжинича адресовані знаному не лише в Києві, а й за межами України нумізмату, знавцю античних монет К. В. Болсуновському, є цікавими епістолярними джерелами з історії становлення вітчизняної археології.

Ці документи містять відомості як про окремі аспекти діяльності музею Херсонеса, так і про особисті контакти київських і кримських науковців на початку ХХ ст. У листах містяться згадки про впорядкування території музею, проведення К. К. Косцюшком-Валюжиничем екскурсій для відвідувачів Херсонеса по місцях розкопок та в експозиції музею, створення проекту нової будівлі музею, організацію проведення розкопок наприкінці 1902 — на початку 1903 рр.

Публіковані листи також характеризують К. К. Косцюшка-Валюжинича як енергійну, допитливу, доброзичливу та гостинну людину, сумлінного науковця й музейника, що прагнув до налагодження контактів із київськими вченими з метою виявлення аналогій знахідкам із Херсонеса, обміну фаховою літературою та отримання консультацій із питань атрибуції виявлених знахідок.

Подальші дослідження в царині фахових та особистих контактів представників київської й кримської наукових спільнот наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. у контексті приватного листування та вивчення епістолярних архівних джерел є доволі перспективними.

Додаток 1. Лист К. К. Косцюшка-Валюжинича до К. В. Болсуновського,

12 вересня 1902 р. (рис. 3 — 4)

Науковий архів НМІУ, фонд. 4, оп. 1, спр. 20, 18, арк. 70—71зв

Херсонес, 12го сентября 1902.

Многоуважаемый Карл Васильевич!

Не нахожу слов, как благодарить Вас за Ваше внимание, за журнал и особенно за Ваше сердечное письмо, которое как зеркало отражает Вашу доброту, научную любознательность и душевную молодость. Заочно обнимаю Вас и буду очень рад скоро опять увидеть Вас в Херсонесе.

С 7го числа у нас дует холодный северный ветер и небо покрыто мрачными тучами, но это явление обычное во время осеннего равноденствия⁷, и я уверен, что через несколько дней вернется лето и можно будет продолжать купания.

⁷ Дату вказано за старим стилем.

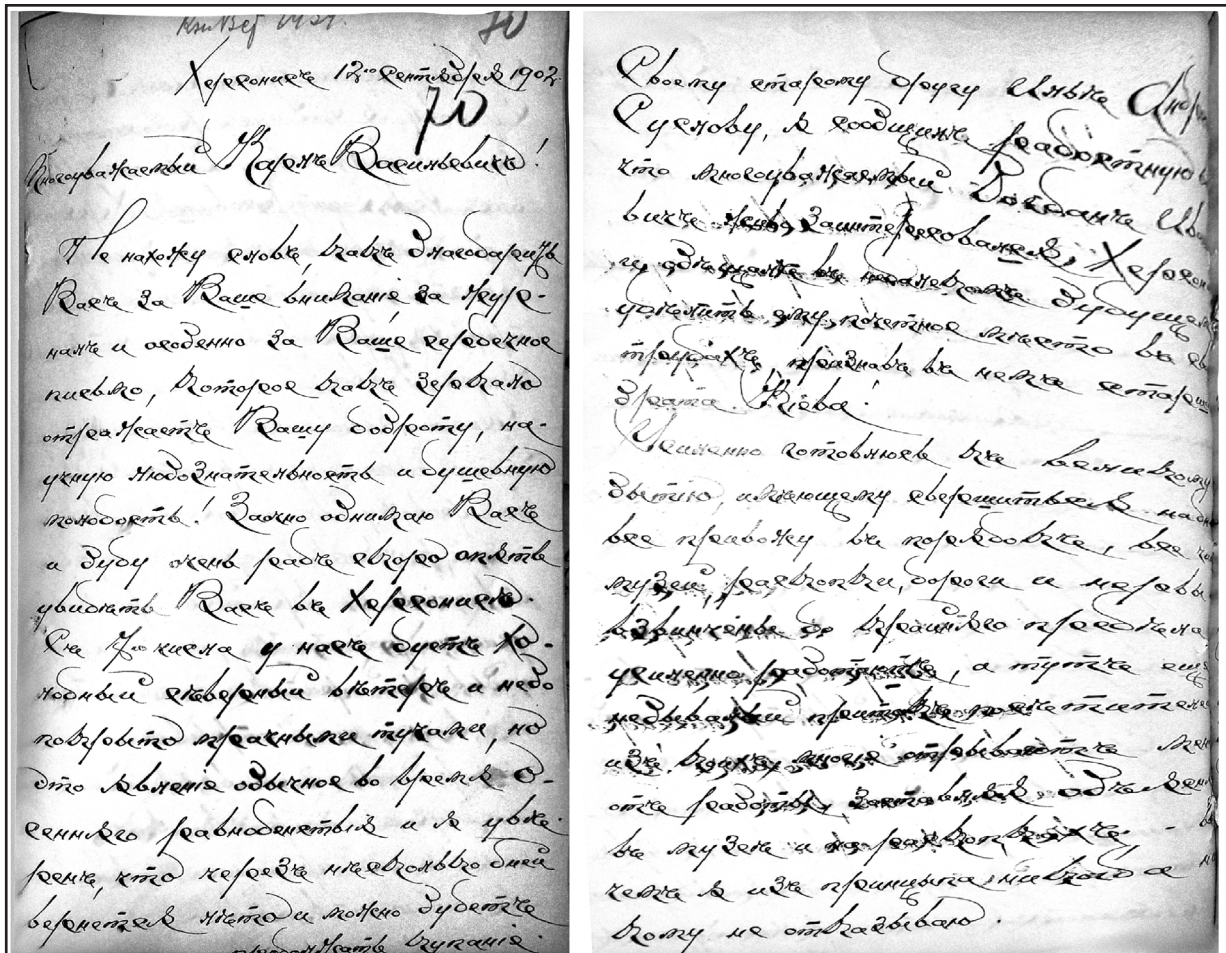

Рис. 3. Лист К. Косцюшка-Валюжиніча до К. Болсуновського. 12 вересня 1902 р., с. 1-2 НМІУ

Fig. 3. Letter from K. Kościuszko-Waluszyński to K. Bolsunovskiyi. 12 September 1902; p. 1-2. The National Museum of the History of Ukraine.

Своему старому другу Илье Андреевичу Сулову⁸ я сообщил радостную весть, что многоуважаемый Богдан Иванович [Ханенко] живо заинтересовался Херсонесом и обещал в недалеком будущем уделить ему почетное место в своих трудах, признав в нем старшего брата Киева!

Усиленно готовлюсь к великому событию, имеющему свершиться на днях⁹: все привожу в порядок, все чищу музей, раскопки, дороги, и нервы взвинчены до крайнего предела, усиленно работают, а тут еще небывалый приток посе-

тителей, из коих многия отрывают меня от работы, заставляя объяснять в музее и на раскопках, в чем я из принципа никогда никому не отказываю.

Пересмотром присланного журнала я займусь в зимние вечера, после окончания отчета о раскопках за 1902 г.

Мыслью Вашей и Богдана Ивановича относительно места для постройки музея¹⁰, я твердо решил воспользоваться и завтра же, не откладывая, займусь на месте измерениями, чтобы иметь возможность к Высочайшему приезду составить планы и смету. Я враг всяких стихийных музеев: вся суть, вся сила должны заключаться в древностях, а здание музея должно быть обширно, светло и удобно приспособлено для классификации древностей по эпохам. Иное дело, если это здание, как гнездо ласточки, мож-

⁸ Ілля Андрійович Сулов — секретар Імператорської археологічної комісії. У науково-архівному відділі НЗ «Херсонес Таврійський» зберігається листування К. К. Косцюшка-Валюжинича з І. А. Суловим за 1889—1907 рр. (Гриненко 2014, с. 6).

⁹ Ідеться про візит до Херсонеса російського імператора Миколи II 18 вересня 1902 р. (Калиновский 2017, с. 69; Діанова, Красовська 2009, с. 79).

¹⁰ Мова йде про нову будівлю музею.

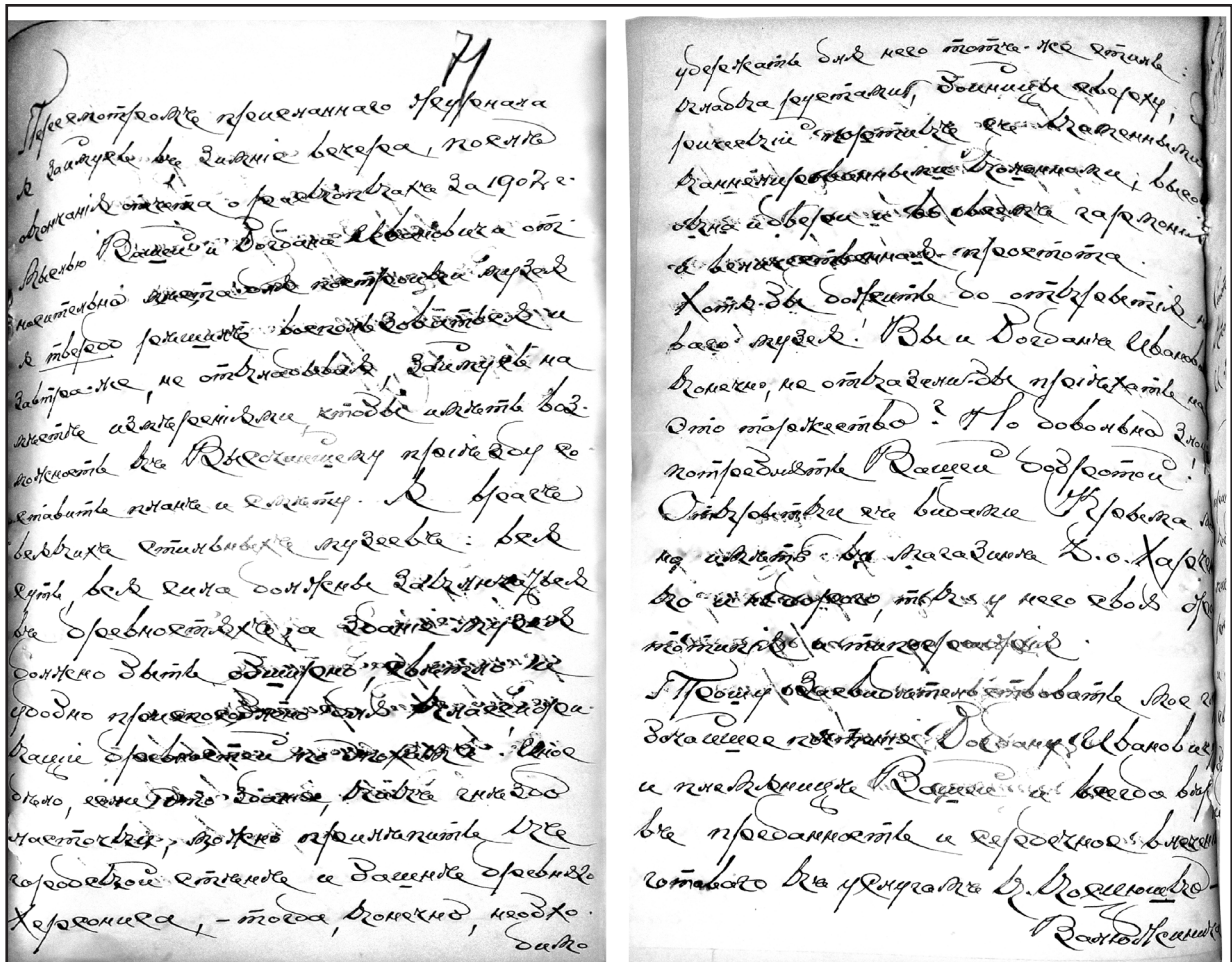

Рис. 4. Лист К. Косцюшка-Валюжинича до К. Болсуновського. 12 вересня 1902 р., с. 3-4 НМІУ

Fig. 4. Letter from K. Kościuszko-Waluszyński to K. Bolsunovskiyi. 12 September 1902; p. 3-4. The National Museum of the History of Ukraine.

но прилепить к городской стене и башне древнего Херсонеса, тогда, конечно, необходимо удержатъ для него тот же стиль: кладка рустами, бойницы сверху, дорический портик с каменными каннелированными колоннами, высокие окна и двери и во всем гармонія и величественная простота.

Хоть бы дожить¹¹ до открытия нового музея. Вы и Богдан Иванович, конечно не отказали бы приехать на это торжество? Но довольно злоупотреблять Вашей добротой!

¹¹ К. К. Косцюшко-Валюжинич, пишучи ці рядки, тривалий час хворів на сухоти. Спорудженню нової будівлі музею спочатку завдала російсько-японська війна 1904—1905 рр., потім революційні події у Російській імперії 1905—1907 рр., зрештою — його передчасна смерть у 1907 р. (Калиновский 2017, с. 70). Сучасна музейна експозиція Херсонеського заповідника розміщена в колишніх монастирських будівлях 1916 та 1863 рр. спорудження: відділ античності — у трапезній, середньовічний відділ — у братсько-настоятельському корпусі.

Открытки с видами Крыма можно иметь в магазине Д. О. Харченко¹² и недорого, как у него своя фототипия и типография.

Прошу засвидетельствовать мое глубочайшее почтение Богдану Ивановичу и племяннице Вашей и всегда выразить преданность сердечное влечение готового к услугам К. Коцюшко-Валюжинича.

Херсонес, 12 вересня 1902 р.

Шановний Карле Васильовичу!

Не знаходжу слів, як дякувати Вам за Вашу увагу, за журнал і особливо за Ваш сердечний лист, який, наче дзеркало, відображає Вашу доброту, наукову допитливість і душевну молодість.

Заочно обіймаю Вас і буду дуже радий незабаром знову побачити Вас у Херсонесі.

¹² Видавець, власник крамниць із продажу друкованих видань і письмового паперу у Севастополі та Феодосії.

Рис. 5. Конверт листа К. Косцюшка-Валужинича до К. Болсуновського. 12 грудня 1902 р. НМІУ

Fig. 5. Envelope of the letter from K. Kościuszko-Waluszyński to K. Bolsunovsky. 12 December 1902. The National Museum of the History of Ukraine.

З 7-го числа у нас дме холодний північний вітер і небо вкрите похмурими хмарами, але це звичне явище під час осіннього рівнодення, і я впевнений, що через кілька днів повернеться літо й можна буде продовжувати купання.

Своєму старому другові Іллі Андрійовичу Суслову я повідомив радісну звістку, що шановний Богдан Іванович жваво зацікавився Херсонесом і обіцяв у недалекому майбутньому приділити йому почесне місце у своїх працях, визнавши у ньому старшого брата Києва!

Посилено готуюсь до великої події, що має відбутись днями: усе довожу до ладу, чищу музей, розкопки, дороги, і нерви збуджені до краю, посилено працюють, а тут ще небувалий приплив відвідувачів, із яких багато хто відволікає мене від роботи, змушуючи пояснювати в музеї та на розкопках, у чому я принципово нікому не відмовляю.

Переглядом надісланого журналу я займаюсь у зимові вечори, після завершення звіту про розкопки у 1902 році.

Думкою вашою та Богдана Івановича щодо місця для спорудження музею я твердо вирішив скористатись і завтра ж, не зволікаючи, зайнятися

на місці вимірами, щоб мати змогу до Височайшого приїзду скласти план та кошторис. Я ворог усіляких стихійних музеїв: уся сутність, уся сила мусять зосереджуватись у старожитностях, а будівля музею повинна бути просторою, світлою та зручно пристосованою для класифікації старожитностей за епохами.

Інша справа, якщо будівлю, як гніздо ластівки, можна приліпити до міської стіни й башти давнього Херсонеса, тоді, звичайно, потрібно витримати для неї той самий стиль: рустована кладка, бійниці угорі, доричний портик із кам'яними канелюрованими колонами, високі вікна та двері і в усьому гармонія й велична простота.

Хоч би дожити до відкриття нового музею. Ви та Богдан Іванович, звичайно, не відмовили б приїхати на урочистості? Проте досить зловживати Вашою добротою!

Поштівки з видами Криму можна придбати у крамниці Д. О. Харченка і недорого, оскільки у нього власна фототипія та друкарня.

Прошу засвідчити мою глибоку шану Богданові Івановичу та Вашій племінниці та завжди висловити відданість і сердечну готовність до послуг К. Косцюшка-Валужинича.

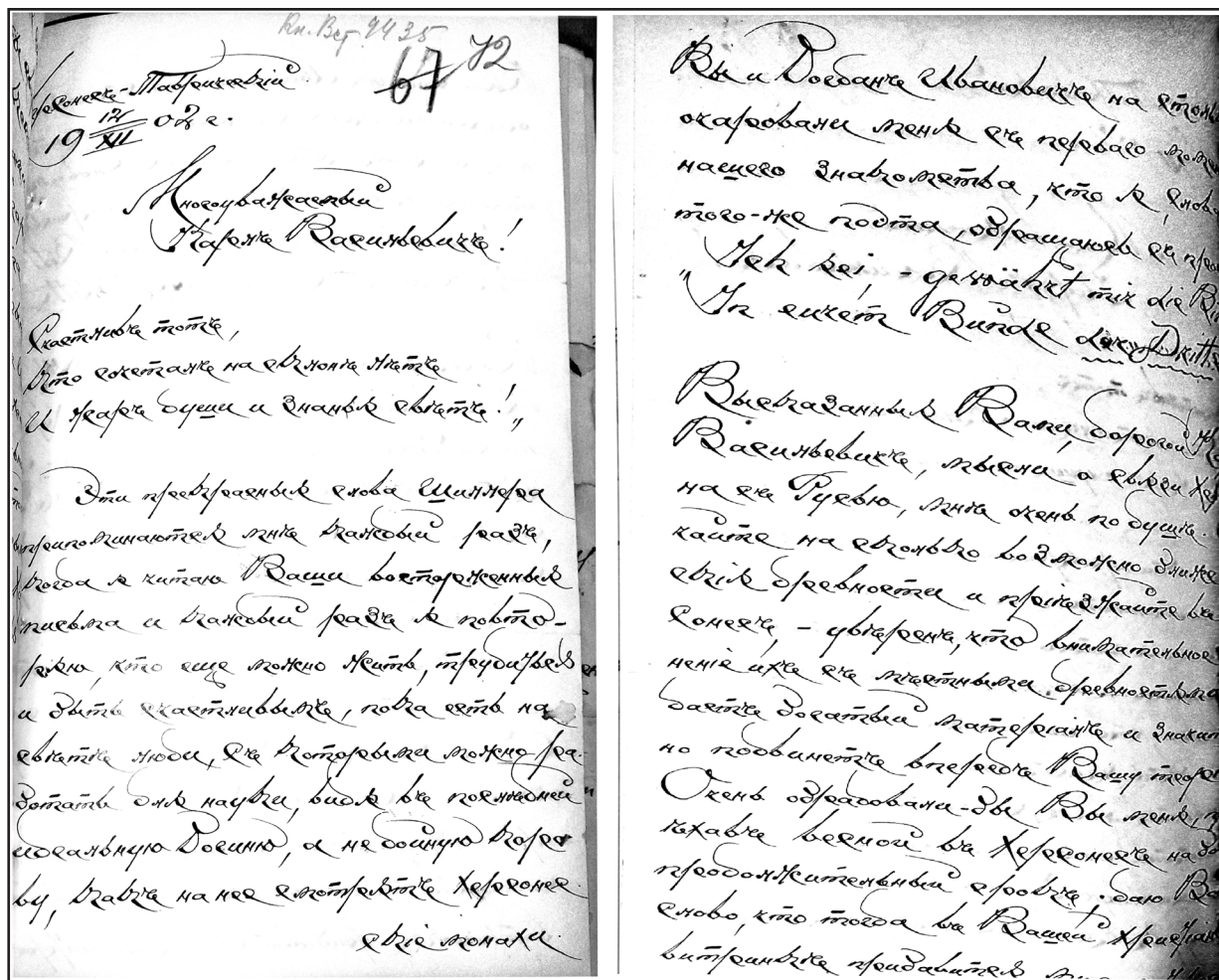

Рис. 6. Лист К. Косцюшка-Валюжинича до К. Болсуновського. 12 грудня 1902 р., с.1-2 НМІУ

Fig. 6. Letter from K. Kościuszko-Waluszyński to K. Bolsunovskyi. 12 December 1902, p. 1-2. The National Museum of the History of Ukraine.

Додаток 2. Лист К. К. Косцюшка-Валюжинича до К. В. Болсуновського,

12 грудня 1902 р. (рис. 5 — 7)

Науковий архів НМІУ. Фонд. 4. Оп. 1. Спр. 20, 18. Арк. 72—73зв

Херсонес-Таврический, 12.XII.1902 г.

Многоуважаемый Карл Васильевич!

Счастлив тот,

Кто сочетал на склоне лет

И жар души, и знания свет!

Эти прекрасные слова Шиллера припоминаются мне каждый раз, когда я читаю Ваши восторженные письма и каждый раз я повторяю, что еще можно жить, трудиться быть счастливым, пока есть на свете люди, с которыми можно работать для науки, видя в последней идеальную богиню, а не дойную корову, как на нее смотрят херсонесские монахи¹³.

Вы и Богдан Иванович [Ханенко] настолько очаровали меня с первого момента нашего знакомства, что я, словами того же поэта, обращаюсь с *Ich sei, gewährt mir die Bitte, In eurem Bunde der dritte!*

Высказанные Вами, дорогой Карл Васильевич, мысли о связи Херсонеса с Русью мне очень по душе. Изучайте, насколько возможно ближе, киевския древности и приезжайте в Херсонес — уверен, что внимательное сравнение их с

тим, що ченці Херсонеського монастиря розшукували лише старожитності, пов'язані з християнством, експонування яких приваблювало прочан до місця, де за церковною легендою 988 р. хрестився київський князь Володимир. Нехристиянські археологічні знахідки ченців не цікавили (Калиновский 2017, с. 67).

¹³ Сарказм К. К. Косцюшка-Валюжинича спричинений

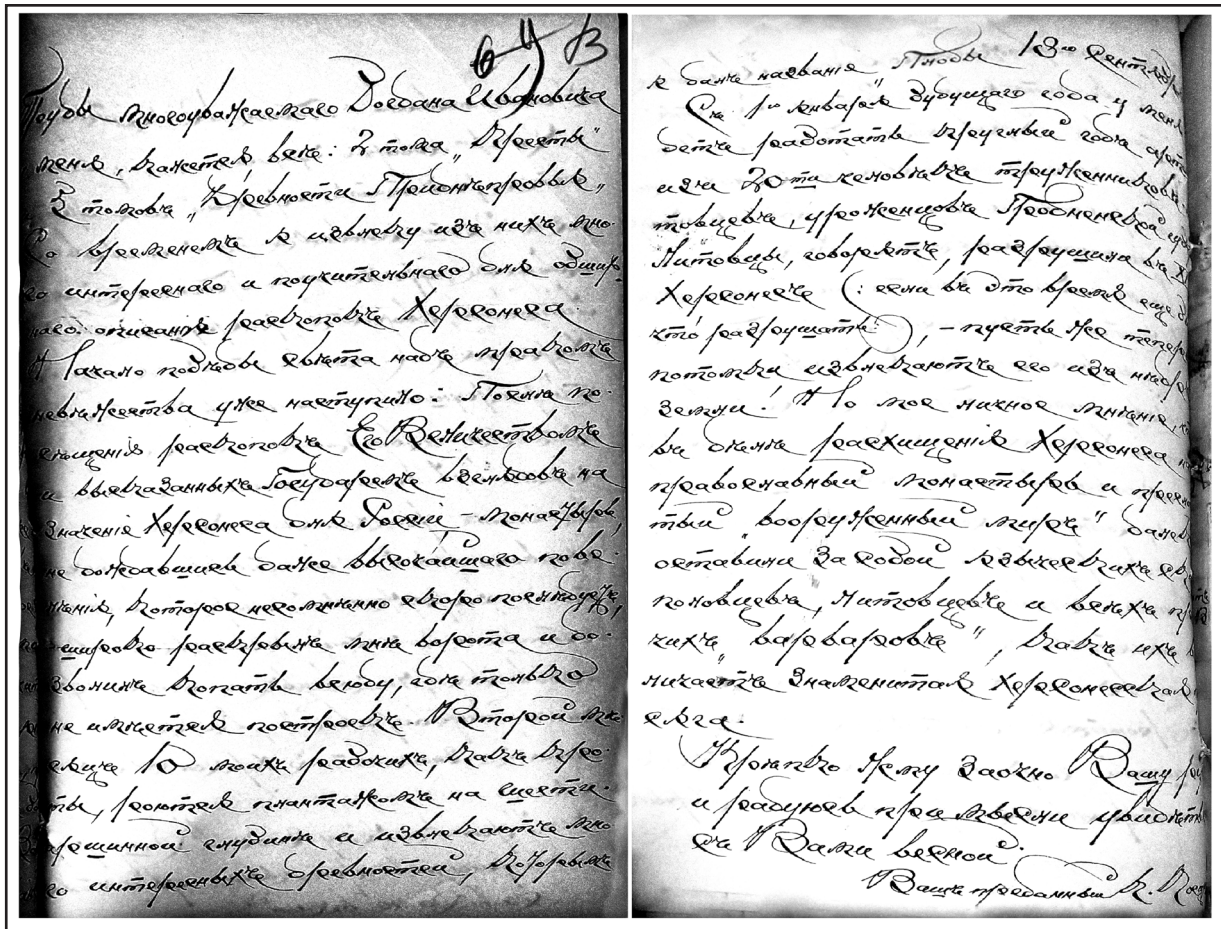

Рис. 7. Лист К. Косцюшка-Валюжиніча до К. Болсуновського. 12 грудня 1902 р., с.3-4 НМІУ

Fig. 8. Letter from K. Kościuszko-Waluszynski to K. Bolsunovskiyi. 12 December 1902, p. 3-4. The National Museum of the History of Ukraine.

местными древностями дает богатый материал и значительно подвинет вперед Вашу теорию. Очень обрадовали бы Вы меня, приехав весной в Херсонес на более продолжительный срок; даю Вам слово, что тогда в Вашей христианской витриночке¹⁴ прибавится много интересного.

Труды многоуважаемого Богдана Ивановича [Ханенко] у меня, кажется, все: 2 тома «Кресты»¹⁵ и 5 томов «Древности Приднепровья». Со временем я извлеку из них много интересного и поучительного для обширного описания раскопок Херсонеса. Начало победы света над мраком невежества уже наступило: после посещения раскопок Его Величеством [18 вересня 1902 р. — О.П.] и высказанных Государем взглядов на значение Херсонеса для

России — монастырь, не дождавшись даже высочайшего повеления, которое, несомненно, скоро последует, широко раскрыл мне ворота и дозволил копать всюду, где только не имеется построек. Второй месяц 10 моих рабочих, как кроты, роются плантажом¹⁶ на шестиаршинной¹⁷ глубине и извлекают много интересных древностей¹⁸, которым я дал названия «Плоды 18го сентября»¹⁹.

Съ 1го января будущего года у меня будет работать круглый год артель из 20-ти чело-

¹⁶ Один із тогочасних методів археологічних розкопок.

¹⁷ Приблизно 4,2 м.

¹⁸ Розкопки, проведені наприкінці 1902 р. під керівництвом К. К. Косцюшка-Валюжинича, стали досить результативними. Були досліджені рештки християнського храму з мозаїчною підлогою, центральної частини акрополя, некрополя поблизу Карантинної бухти та залишки двох базилік (Раскопки в Херсонесе 1906, с. 20-43).

¹⁹ Дата відвідання Херсонеса в 1902 р. російським монархом.

¹⁴ Ідеться про приватний музей К. В. Болсуновського.

¹⁵ Мова йде про видання «Древности русские. Кресты и образки. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко» (1899).

век²⁰ труженников-литовцев, уроженцев Гродненской губернии²¹ Литовцы, говорят, разрушили в XIV веке Херсонес (если в это время еще было что разрушать²²), пусть же теперь их потомки извлекают его из недр земли! Это мое личное мнение, что в деле расхищения Херсонеса наш православный монастырь и пресловутый «вооруженный мир»²³ далеко оставили за собой языческих скифов, половцев, литовцев и всех прочих «варваров», как их величает знаменитая херсонесская присяга²⁴.

Крепко жму заочно Вашу руку и радуюсь при мысли увидеться с Вами весной.

Ваш преданный К. Валюжинич.

Херсонес Таврійський, 12 грудня 1902 р.

Шановний Карле Васильовичу!

Щасливий той,

Хто поєднав на схилі літ

Палкість душі і знання світло!

Ці прекрасні слова Шиллера пригадуються мені кожного разу, коли я читаю Ваші захоплені листи, і кожен раз я повторюю, що ще можна жити, намагатися бути щасливим, доки є на світі люди, з якими можна працювати для науки, вбачаючи у ній ідеальну богиню, а не дійну корову, як на неї дивляться херсонеські ченці.

²⁰ У 1903 р. під керівництвом К.К. Косцюшка-Валюжинича було досліджено ділянки вздовж прибережної міської стіни та «Складу старожитностей», розташованого на території колишніх акрополя та некрополя. Ці розкопки супроводжувались численними знахідками різночасових будівель, поховань та артефактів (Раскопки в Херсонесе 1904, с. 28-46).

²¹ Певно, що К. К. Косцюшко-Валюжинич підтримував зв'язки з родичами та знайомими в Білорусі, де набрано робітників для розкопок у Херсонесі.

²² На думку дослідників, після руйнації Херсонеса військами золотоординського темника Ногая (1299) у 1363 та 1397 рр. місто завойовували війська литовських князів Ольгерда та Вітовта.

²³ Автор має на увазі некваліфіковані розкопки, що проводились під наглядом ченців. Також, напевно, він має на увазі діяльність французьких та російських військових, перші з яких під час облоги Севастополя (1854—1855) спорудили на Херсонеському півострові земляні укріплення, а другі у 1880—1895 та 1904 рр. — казематовані берегові артилерійські батареї. Такі земляні роботи, звичайно, не сприяли збереженню культурних археологічних шарів Херсонеса.

²⁴ «Присяга громадян Херсонеса» — виявлена у 1890-х рр. епіграфічна пам'ятка III ст. до н. е.

Ви та Богдан Іванович настільки зачарували мене з першого моменту нашого знайомства, що я, словами того ж поета, звертаюся з "Якщо ви згодні із бажанням цим, / Я буду третім у вашій спілці!"

Висловлені Вами, любий Карле Васильовичу, думки про зв'язки Херсонеса з Руссю мені дуже до душі. Вивчайте, наскільки це можливо ближче, київські старожитності і приїздіть до Херсонеса — впевнений, що уважне порівняння їх із місцевими старожитностями дасть багатий матеріал і значно зрушить уперед вашу теорію. Дуже потішили б Ви мене, приїхавши весною до Херсонеса на більш тривалий термін; даю Вам слово, що тоді у Вашій християнській вітрині з'явиться багато чого цікавого.

Праці вельми шанованого Богдана Івановича у мене, здається, усі: 2 томи «Хрести» та 5 томів «Старожитностей Придніпров'я». З часом я візьму з них багато цікавого й повчального для широкого опису розкопок Херсонеса. Початок перемоги світла над темрявою невігластва вже настав: після відвідин розкопок Його Величності і висловлених Государем поглядів на значення Херсонеса для Росії, монастир, не дочекавшись навіть височайшого повеління, яке, без сумніву, не забариться, широко відчинив мені ворота і дозволив копати всюди, де відсутні споруди. Другий місяць 10 моїх робітників, як кроти, риють плантажом на шестиаршинній глибині і вилучають чимало цікавих старожитностей, яким я дав назву «Плоди 18-го вересня».

З 1-го січня майбутнього року у мене увесь рік поспіль буде працювати артіль із 20-ти працівників-литовців, уродженців Гродненської губернії.

Кажуть, що литовці зруйнували у XIV ст. Херсонес (якщо у той час ще було що руйнувати), нехай же тепер їхні нащадки вилучають його з надр землі! Це моя особиста думка, що у справі пограбування Херсонеса наш православний монастир і так званий «озброєний світ» далеко позаду залишили язичників-скіфів, половців, литовців і усіх інших «варварів», як їх називає знаменита херсонеська присяга.

Міцно заочно тисну Вашу руку і радію при думці побачитись із Вами навесні.

Відданий Вам К. Валюжинич.

Гриненко, Л. О. 2014. «Повелите, Государь, и спасите для чести и славы России древний Херсонес...» (Материалы научного архива музея-заповедника «Херсонес Таврический» о роли А. С. Уварова и П. С. Уваровой в изучении и сохранении памятников Херсонеса) [Выступ на Научно-практической конференции «Роль Императорского Московского археологического товарищества в становлении та розвитку археології, охорони культурного спадку, музейної справи та краєзнавства», присвяченій 150-річчю заснування Московського археологічного товариства (МАТ) та приуроченій до 130-ї річниці смерті першого голови МАТ О. С. Уварова та 90-ї річниці смерті голови МАТ П. С. Уварової. 16 грудня 2014 р.]. URL: <https://www.academia.edu/32366898> (дата звернення: 04.10.2020).

Діанова, Т. В., Красовська, Н. В. 2009. Херсонський музей очима відвідувачів. *Археологія*, 1, с. 72-86.

Каліновський, В. В. 2011. Монастир Св. Володимира й археологічне дослідження Херсонеса: нові свідчення про охорону християнських старожитностей Криму (друга половина XIX ст.). *Праці Центру пам'яткознавства*. Збірник наукових праць, 19, с. 281-290.

Каліновський, В. В. 2017. Посещение императором Николаем II «Склада местных древностей» в Херсонесе в 1902 г. в контексте взаимоотношений археологов и православного духовенства. *Вопросы музеологии*, 2(16), с. 67-77.

Листи, адресовані С. Л. Дроздову. Є листи Б. І. Ханенка та В. В. Хвойки (попередній заголовок справи

«Открытки та листи, адресовані на ім'я Болсуновського. Архів ЦІМ [Центрального історичного музею], № 45. На 68 с.». Науковий архів Національного музею історії України, ф. 4 оп. 1, спр. 20, 18, арк. 70, 70зв, 71, 71зв, 72, 72зв., 73, 73зв.

Міщук, Г. А. 2003. Матеріали до вивчення розвитку нумізматики наприкінці XIX — у 30-х роках XX ст. в особовому архівному фонді В. Ю. Данилевича. *Рукописна та книжкова спадщина України*, 8, с. 175-184.

Раскопки в Херсонесе. 1904. *Отчет Императорской археологической комиссии за 1902 год*. Санкт-Петербург: Типография Главного управления уделов, с. 28-46.

Раскопки в Херсонесе. 1906. *Отчет Императорской археологической комиссии за 1903 год*. Санкт-Петербург: Типография Главного управления уделов, с. 20-43.

Романчук, А. І. 1991. К. К. Косцюшко-Валюжинич (1847—1907 рр.). *Археологія*, 2, с. 111-121.

Романчук, А. І. 2008. *Исследования Херсонеса—Херсона. Раскопки. Гипотезы. Проблемы. Т. 2: Византийский город*. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета.

Сорочан, С. Б. 2010. *Византийский Херсон (вторая половина VI — первая половина X вв.). Очерки истории и культуры*. Том II, часть I. Харьков; Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке.

Шевченко Т. М., Тарасенко І. Г. 2007. Пам'яті К. К. Косцюшко-Валюжинича — видатного дослідника Херсонеса. *Археологія*, 3, с. 4-7.

Olena O. Popelnytska

PhD, The National Museum of the History of Ukraine, Leading Research Fellow, ORCID: 0000-0002-2719-2503, elenac503@gmail.com

LETTERS OF K. K. KOŚCIUSZKO-WALUSZYŃSKI TO K. V. BOLSUNOVSKYI

(ACCORDING TO THE SCIENTIFIC ARCHIVE OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE)

In the archives of the National Museum of the History of Ukraine in the fund of K. V. Bolsunovskiy there are two letters from K. K. Kościuszko-Waluszyński, dated by 1902. The author of these letters, Karol Kościuszko-Waluszyński, from 1888 had been heading the Museum in Chersonesus and conducted excavations of this ancient city. The recipient of these letters, Karl Bolsunovskiy, was a well-known expert numismatist and connoisseur of ancient coins.

K. K. Kościuszko-Waluszyński and K. V. Bolsunovskiy not only corresponded, but were also personally acquainted. This is evidenced by the lines of the letter of K. K. Kościuszko-Waluszyński dated by September 12, 1902. K. V. Bolsunovskiy could have met K. K. Kościuszko-Waluszyński during one of his visits to the museum in Chersonesus.

The novelty and relevance of the research lies in the study of professional and personal contacts of the representatives of Kyiv scientific elite K. V. Bolsunovskiy and B. I. Khanenko with the Crimean researcher K. K. Kościuszko-Waluszyński on the field of archaeology and numismatics.

These documents contain information about individual aspects of the activities of the Chersonesus museum, as well as about personal contacts of Kyiv and Crimean scholars that had taken place at the beginning of the 20th century. The letters contain references to the organization of the museum's territory, the creation of a project for a new museum building and the organization of excavations at the end of 1902 — the beginning of 1903. For instance, in a letter to K. V. Bolsunovskiy, dated by September 12, 1902, K. K. Kościuszko-Waluszyński mentioned plans to build a new museum building, choosing a construction site, carrying out measurements on the site, drawing up plans for the future museum and an estimate of its construction.

These letters also characterise K. K. Kościuszko-Waluszyński as an energetic, inquisitive, benevolent and hospitable person, a conscientious researcher and museum officer, who sought to establish contacts with Kyiv scholars in order to identify analogies to the finds from Chersonesus, exchange professional literature and attribution of the discovered finds.

Key words: K. K. Kościuszko-Waluszyński, K. V. Bolsunovskiy, The National Museum of the History of Ukraine, archaeology, archives.

References

Hrynenko, L. O. 2014. Povelite, Gosudar, i spasite dlia chesti i slavy Rossii drevnii Khersones... (Materialy nauchnogo arkhiva

- muzeia-zapovednika Khersones Tavricheskii o roli A. S. Uvarova y P. S. Uvarovoi v izuchenii i sokhranenni pamiatnikov Khersonesa) [Vystup na Naukovo-praktychnii konferentsii "Rol Imperatorskoho Moskovskoho arkheolohichnoho tovarystva u stanovlenni ta rozvytku arkheolohii, okhorony kulturnoho spadku, muzeinoi spravy ta kraieznavstva", prysviachenii 150-richchiiu zasnuvannia Moskovskoho arkheolohichnoho tovarystva (MAT) ta pryurochenii do 130-i richnytsi smerti pershoho holovy MAT O. S. Uvarova ta 90-i richnytsi smerti holovy MAT P. S. Uvarovoi. 16 hrudnia 2014 r.] URL: <https://www.academia.edu/32366898> (data zvernennia: 04.10.2020).
- Dianova, T. V., Krasovska, N. V. 2009. Chersonesan Museum in the Eyes of Visitors. *Arheologia*, 1, p. 72-86.
- Kalinovskiy, V. V. 2011. Monastyr Sv. Volodymyra i arkheolohichne doslidzhennia Khersonesu: novi svidotstva pro okhoronu khrystyianskykh starozhytnosti Krymu (druha polovyna XIX st.). *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva: Zb. nauk. pr.*, 19, p. 281-290.
- Kalynovskiy, V. V. 2017. Poseshchenie imperatorom Nikolaem II "Sklada mestnykh drevnosti v Khersonese" v 1902 h. v kontekste vzaimootnoshenii arkheolohov i provoslavnoho dukhovenstva. *Voprosy muzeologii*, 2(16), p. 67-77.
- Lysty, adresovani S. L. Drozdovu. *Ye lysty B. I. Khanenka ta V. V. Khvoiky* (poperednii zaholovok spravy "Otkrytky ta lysty, adresovani na imia Bolsunovskoho. Arkhiv TsIM, no. 45. Na 68 s."). Scientific Archives of the National Museum of the History of Ukraine, f. 4, op. 1, spr. 20, 18, ark. 70, 70zv, 71, 71zv, 72, 72zv., 73, 73zv.
- Mishchuk, H. A. 2003. Materialy do vyvchennia rozvytku numizmatyky naprykintsi XIX — u 30-kh rokakh XX st. v osobovomu arkhivnomu fondi V. Yu. Danylevycha. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 8, p. 175-184.
- Raskopy v Khersonese. 1904. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1902 god.* Sankt-Peterburg: Tipografia Glavnogo upravleniia udelov, p. 28-46.
- Raskopy v Khersonese. 1906. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1903 god.* Sankt-Peterburg: Tipografia Glavnogo upravleniia udelov, p. 20-43.
- Romanchuk, A. I. 1991. K. K. Kostsiushko-Valiuzhynych (1847—1907 rr.). *Arheologia*, 2, p. 111-121.
- Romanchuk, A. Y. 2008. *Issledovaniia Khersonesa—Khersona. Raskopki. Gipotezy. Problemy: T. 2: Vizantiiskiy gorod.* Tiumen: Izdatelstvo Tiimenskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Sorochan, S. B. 2010. *Vizantiiskii Kherson (vtoraia polovina VI — pervaiia polovina X vv.)*, vol. II—1. Ocherky istorii i kultury. Kharkiv; Moskva: Russkii Fond Sodeistviia Obrazovaniiu i Nauke.
- Shevchenko T. M., Tarasenko I. H. 2007. To the Memory of K.K. Kostyushko-Valuzhynych, an Outstanding Researcher of Chersonesos. *Arheologia*, 3, p. 4-7.